

УДК 911:371.3

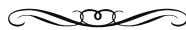
Микола Чишкала, магістрант

e-mail: methodgeo@univer.kharkov.ua

Олександр Жемеров, к. геогр. н., професор

e-mail: zhemerov.alexander@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

НОВІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПОНЯТЬ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ «СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ГЕОГРАФІЯ СВІТУ»

У статті аналізується проблема формування понять при вивченні соціально-економічної географії світу. При формуванні понять слід використовувати різні засоби і методи навчання, тому в 10 класі запропоновано виділити п'ять основних підходів до формування понять: 1-й підхід - формування понять за допомогою географічних карт; 2-й - формування понять на основі графіків і діаграм; 3-й - формування понять на основі ілюстрацій і схем; 4-й - формування понять за допомогою таблиць; 5-й - формування понять шляхом усного пояснення. На допомогу школі авторами готується до видання відповідний словник економіко-географічних термінів з ілюстраціями.

Ключові слова: методика навчання географії, шкільна географія, економіко-географічні поняття, засоби навчання географії.

Николай Чишкала, Александр Жемеров

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ПОНЯТИЙ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ «СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ МИРА»

В статье анализируется проблема формирования понятий при изучении социально-экономической географии мира. При формировании понятий следует использовать различные средства и методы обучения, поэтому в 10 классе предложено выделить пять основных подходов к формированию понятий: 1-й подход - формирование понятий с помощью географических карт; 2-й - формирование понятий на основе графиков и диаграмм; 3-й - формирование понятий на основе иллюстраций и схем; 4-й - формирование понятий с помощью таблиц; 5-й - формирование понятий путём устного объяснения. В помощь школе авторами готовится к изданию словарь экономико-географических терминов с иллюстрациями.

Ключевые слова: методика обучения географии, школьная география, экономико-географические понятия, средства обучения географии.

Mykola Chyshkala, Alexander Zhemerov

NEW APPROACHES TO THE FORMATION OF CONCEPTS IN THE SCHOOL COURSE «SOCIO-ECONOMIC GEOGRAPHY OF THE WORLD»

The article analyzes the problem of concepts' formation in the course «Socio-economic geography of the world». In the formation of economic-geographical concepts in the 10th form we propose to use various tools of learning and specific approaches.

1st approach - the formation of concepts with the help of maps. Maps are models of economic and geographic facts reflection in the space. Statistics put on the map is an effective tool in the formation of economic and geographic concepts, in the analysis of concrete situation in the country or the world. With the help of maps we propose to form the concepts of megalopolis, urban agglomeration, population reproduction, demographic transition, migration, urbanization, and the like.

2nd approach - the formation of concepts on the basis of charts and diagrams. The diagram is the evidence which determines the dominance of one process or object over another. We propose to use diagrams for the formation of concepts about the occupational structure of population, sex-age composition of the population, exports, imports, employment, etc. The graph performs the function of digital data interpretation, comparison and grouping of objects and processes, illustrating the dynamics of the indicators. With the help of graphs we propose to reflect the dynamics of population, population explosion, migration, fertility, mortality, population density, etc

3rd approach - the formation of concepts on the basis of illustrations and schemes. By the illustrations we propose to form the concepts of suburbanity, pseudourbanity, agriculture, and so on. Schematic images are effective in constructing concepts about the geographical division of labour, depopulation, surrounding geo-environment, monitoring, etc.

4th approach - the formation of concepts with the help of tables. Tables are a transitional link between the text and the graphic image. Using tables we can form such concepts as: Republic, monarchy, life expectancy, types of reproduction, GDP, TNC, human development index, etc.

5th approach - the formation of concepts by explaining. These are the concepts that are impossible or difficult to illustrate: delimitation of borders, political system, democracy, authoritarianism, market economy, and so.

The use these approaches in geography lessons will be accompanied by work with the special illustrated Glossary of terms. Now we are preparing such Glossary for publication. It will be issued at the end of 2016.

Keywords: methods of teaching geography, school geography, geographic concepts, tools of teaching geography.

Вступ, вихідні передумови. Проблема формування наукових понять давно привертала увагу психологів і педагогів. У працях багатьох дослідників ґрунтовно і поступово розв'язувалися педагогічні проблеми, пов'язані з процесом формування наукових понять у різних шкільних навчальних

курсах. У працях багатьох дослідників ґрунтовно розв'язувалися педагогічні проблеми, пов'язані з процесом формування наукових понять. В Україні ці питання прямо чи опосередковано розглядали С.У. Гончаренко, С.Г. Кобернік, В.П. Корнеєв, Г.С. Костюк, В.В. Криворотько, Я.Б. Олійник,

В.А. Онищук, М.П. Откаленко, О.С. Падалка, В.Ф. Паламарчук, А.Й. Сиротенко, М.С. Топузов, О.Г. Топчів, О.А. Федій, Б.П. Яценко та ін.

Проблема формування і розвитку понять, особливо соціально-економіко-географічних, є однією з найважливіших у процесі навчання [2, 5, 6]. Саме поняття, разом із науковими фактами, законами і теоріями, є основними структурними елементами наукових знань. Не дивно, що для середньої та й вищої школи видано численні словники наукових термінів, де розкриваються основні економіко-географічні поняття [1, 3, 4 тощо]. Сучасна школа в Україні знаходиться під впливом мінливих соціально-економічних умов розвитку суспільства, які у свою чергу сприяють змінам у цілях, завданнях, структурі й змісті навчально-виховного процесу. В умовах сучасності особливо змінюються соціально-економіко-географічні поняття. Тому актуально оновити їх перелік: окремі поняття, що набули дещо іншого значення, змінити; застарілі – виключити; відсутні ж поняття, що з'явилися в умовах науково-технічного прогресу, включити.

Мета статті – висвітлити підходи до формування соціально-економіко-географічних понять у 10 класі, до розподілу їх за певними засобами навчання і способами формування.

Виклад основного матеріалу. Географія, як і будь-яка інша дисципліна, базується на поняттях, без яких неможливо побудувати теорію, що є основою пізнавальної діяльності учнів. Учні повинні не тільки знати зміст понять, які передбачені шкільною програмою, а й аналізувати їх, уміти наводити приклади, застосовувати поняття у різних життєвих ситуаціях, встановлювати між ними причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати їх, застосовувати при вирішенні завдань курсу. При вивченні суспільно-економічних процесів варто звертати увагу на формування розуміння в учнів різниці між поняттями та на істотні риси кожного з понять. Під час формування поняття важливо, щоби воно не просто зводилося до готового формулювання, яке наведено у тексті підручника, а й закріплювалося шляхом записування його учнями в зошит. Але соціально-економіко-географічні поняття, на відміну від понять фізико-географічних, вирізняються абстрактністю, а тому є складними для засвоєння. Тому при формуванні понять у 10-му класі слід використовувати різні засоби і методи навчання.

Ми пропонуємо виділити п'ять основних підходів до формування соціально-економіко-географічних понять: 1-й підхід – формування понять за допомогою географічних карт; 2-й – формування понять на основі графіків і діаграм; 3-й – формування понять на основі ілюстрацій і схем; 4-й – формування понять за допомогою таблиць; 5-й – формування понять шляхом усного пояснення. Стисло охарактеризуємо кожен з цих підходів.

1-й підхід – формування понять за допомогою географічних карт. Карти є моделями відображення

економіко-географічних фактів у просторі. Робота учнів з ними розкривається у двох аспектах: в умінні створювати (укладати) карту й умінні читати і знати карту. Статистика, покладена на карту, дає дієвий інструмент при формуванні соціально-економіко-географічних понять, при аналізі конкретної ситуації у країні чи світі. За допомогою географічних карт ми пропонуємо формувати низку понять: про адміністративно-територіальний поділ, політичну карту, частково визнану державу, відтворення населення, демографічний перехід, міграцію населення, мегалополіс, міську агломерацію (рис. 1), мовні сім'ї, розміщення населення, розселення населення, урбанізацію, рівень урбанізації тощо.

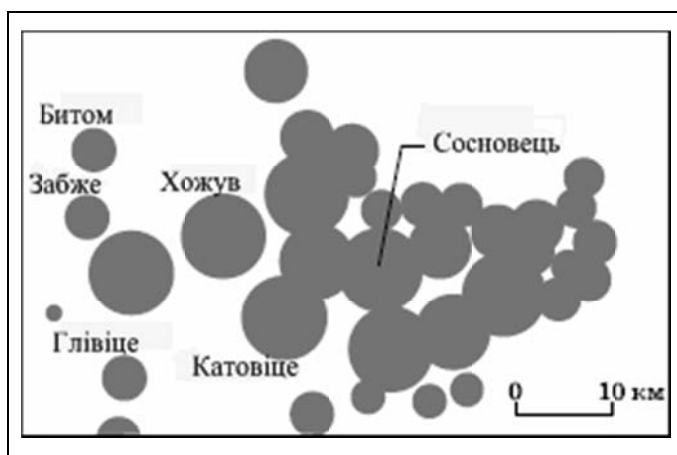

Рис. 1. Верхньо-Сілезька агломерація Польщі. Фрагмент карти, за допомогою якої формується поняття «міська агломерація»

2-й підхід – формування понять на основі графіків і діаграм. Діаграма – наочність, за допомогою якої визначають домінування одного процесу або об'єкта над іншим.

Діаграми доцільно використовувати в тому випадку, коли цифровий матеріал вимагає особливої уваги з боку учнів і його потрібно закріпити у їхній пам'яті. Діаграми пропонуємо використовувати при формуванні понять про соціальну і професійну структуру населення, статеві-віковий склад населення, економічно активне населення (рис. 2), національний склад населення, експорт, імпорт, зайнятість тощо.

Графік – один із видів наочності, який виконує функцію інтерпретації цифрових даних, порівняння та групування об'єктів і процесів, ілюстрування динаміки показників. За допомогою графіків пропонуємо відображати динаміку кількості населення країни і світу, природний приріст населення, демографічний вибух, сальдо міграції, народжуваність, смертність, густина населення (рис. 3) і т. ін.

3-й підхід – формування понять за допомогою таблиць. Таблиці займають проміжне положення, оскільки вони є перехідною ланкою між текстом і графічним зображенням. За допомогою таблиць пропонуємо формувати поняття про республіку,

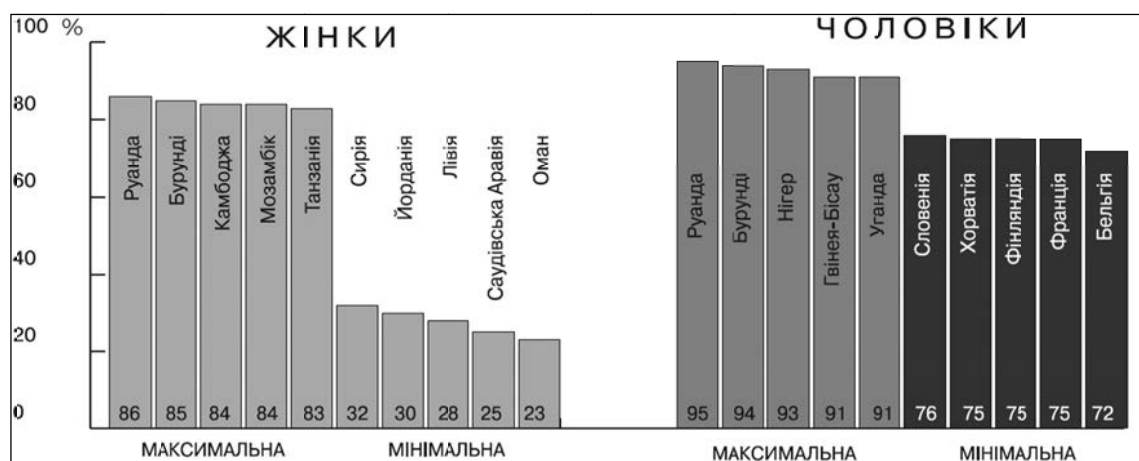

Рис.2. Столпчикові діаграми (з підручника географії В.Ю. Пестушка, Г.Ш. Уварової, 2010). Діаграми пропонуємо використовувати для формування поняття «економічно активне населення»

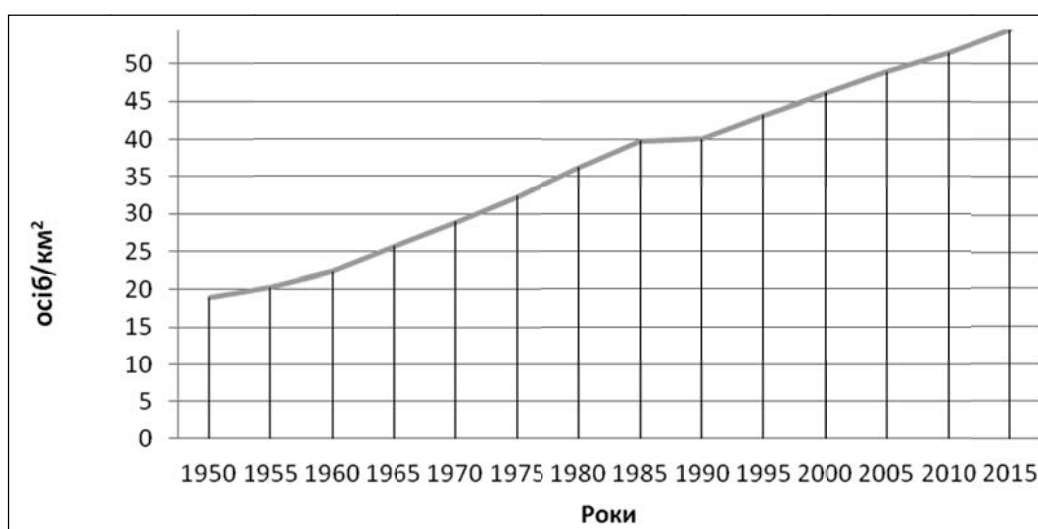

Рис.3. Динаміка зростання густоти населення Землі. Графік використовується для формування поняття «динаміка густоти населення Землі»

монархію, тривалість життя (табл.), людські раси, типи відтворення населення, валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний продукт (ВНП), транснаціональну корпорацію (ТНК), індекс людського розвитку (ІЛР) та ін.

Таблиця

Максимальна і мінімальна тривалість життя людей у світі (таблиця використовується для формування поняття «тривалість життя»)

Країна	Тривалість життя, роки	Країна	Тривалість життя, роки
Монако	89,7	Мозамбік	52,0
Японія	83,9	Лесото	51,9
Сінгапур	83,7	Зімбабве	51,8
Сан-Марино	83,0	Сомалі	50,8
Андорра	82,5	ЦАР	50,8
Австралія	81,9	Афганістан	49,3
Італія	81,8	Свазіленд	49,2
Ліхтенштейн	81,5	ЮАР	49,1
Канада	81,5	Гвінея-Бісау	49,0
Франція	81,4	Чад	48,7

4-й *nigxig* – формування понять на основі ілюстрацій і схем. Прийом ілюстрування економіко-географічних понять передбачає залучення до викладу навчального матеріалу різноманітних засобів наочності. За допомогою ілюстрацій пропонуємо формувати поняття про субурбанізацію, рурбанізацію, псевдоурбанізацію, дезурбанізацію, сільське господарство, землеробство (рис.4), тваринництво, агропромисловий комплекс тощо.

Схематичні зображення і схеми пропонуємо використовувати для формування понять про географічний поділ праці, депопуляцію, демографічний вибух, трудові ресурси (рис.5), світове господарство, науково-технічну революцію, навколишнє географічне середовище, природні ресурси, моніторинг і т. ін.

5-й *nigxig* – формування понять шляхом пояснення, бо деякі поняття неможливо проілюструвати. Пояснення займає важливе місце у процесі навчання, особливо при засвоєнні нових знань, і являє собою доказове викладення теоретичного навчального матеріалу. Пояснення застосовуємо для фор-

Рис.4. Іригаційні круги («каруселі зрошення») у Йорданії.
Автор фото - Yann Arthus-Bertrand. Фото використовується
при формуванні поняття про сучасне землеробство

Рис.5. Трудові ресурси світу. Схема використовується під час формування поняття «трудові ресурси»

мування понять про делімітацію кордонів, демаркацію, політичну систему, демократію, авторитаризм, економічну систему, ринкову економіку, планову економіку тощо.

Висновки. Нині усе більша увага на різних етапах навчання географії відводиться картам, графічній наочності. Використання ілюстративного і статистичного матеріалу на уроці розвиває пізнавальну активність школярів, самостійність в оцінці різних соціально-економічних фактів і процесів. Дотримання певних правил при формуванні понять та введення їх у логічній послідовності під час вивчення економічної і соціальної географії забезпечить в учнів 10-го класу цілісні знання про життє-

діяльність населення світу і України. Нами створюється ілюстрований словник соціально-економічних понять, який міститиме до 150 термінів. Створення словника супроводжується анкетуванням учителів географії та учнів. Так, учителі пропонують включити до словника нові поняття: про частково-визнані держави, джентрифікацію, рееміграцію, сепаратизм, миротворчі операції, зелену революцію, інтелектуальну революцію та ін. Усе це сприятиме оновленню змісту й самої шкільної географії.

Рецензент – кандидат географічних наук,
доцент В.І. Редін

Список використаних джерел:

1. Бурдина Е.А. Терминологический словарь по экономической географии / Е.А. Бурдина, П.М. Крылов. – М.: МГИУ, 2012. – 119 с.
2. Коберник С.Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / Р.Р. Коваленко, О.Я. Скуратович; за ред. С.Г. Коберніка. – Тернопіль: Навчальна книга, 2005. – 319 с.
3. Масляк П.О. Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу / П.О. Масляк, Я.Б. Олійник, А.Б. Степаненко. – К.: Лібра, 1996. – 328 с.
4. Словник термінів та понять з економічної і соціальної географії України / Упоряд. Л.М. Немець, Ю.Ю. Заволока. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – 58 с.
5. Топузов О.М. Загальна методика навчання географії / О.М. Топузов, В.М. Самойленко, Л.П. Вішнікіна. – К.: Картографія, 2012. – 512 с.
6. Федій О.А. Формування демографічних понять у процесі навчання економічної і соціальної географії: монограф. / О.А. Федій. – Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2014. – 139 с.

References:

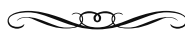
1. Burdina, E.A., Krylov, P.M. (2012). Terminologicheskij slovar' po jekonomicheskoy geografii [Terminological dictionary on economic geography]. Moskva: MGIU, 119.
2. Kobernik, S.G., Kovalenko, R.R., Skuratovych, O.Ya. (2005). Metody'ka navchannya geografii v zagal'noosvitnix navchal'ny'x zakladaх: navch.-metod. posib. [Methods of teaching geography at secondary schools: a teaching manual]. Ternopil': Navchal'na kny'ga, 319.
3. Maslyak, P.O., Olijnyk, Ya.B., Stepanenko, A.B. (1996). Slovny'k-dovidny'k uchnya z ekonomichnoyi i social'noyi geografii svitu [Dictionary-reference book for students on economic and social geography of the world]. Ky'viv: Libra, 328.
4. Nyemecz', L.M., Zavołoka, Yu.Yu. (compilers) (2011). Slovny'k terminiv ta ponyat' z ekonomichnoyi i social'noyi geografii Ukrainy' [Dictionary of terms and concepts on economic and social geography of Ukraine]. Xarkiv: XNU im. V.N. Karazina, 58.
5. Topuzov, O.M., Samojlenko, V.M., Vishnikina, L.P. (2012). Zagal'na metody'ka navchannya geografii [General methods of teaching geography]. Ky'viv: Kartografiya, 512.
6. Fedij, O.A. (2014). Formuvannya demografichny'x ponyat' u procesi navchannya ekonomichnoyi i social'noyi geografii: monograf. [Formation of demographic concepts in teaching economic and social geography: the monograph]. Poltava: PNPU im. V.G. Korolenka, 139.

УДК 551.582.1 : 634.8.03/.05 (477.54)

Борис Шуліка, аспірант

e-mail: shulika91@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ОСОБЛИВОСТІ ТЕПЛООВОГО РЕЖИМУ ВЕГЕТАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ ВИНОГРАДУ В МЕЖАХ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ЛІСОСТЕПОВОГО КРАЮ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті проаналізовано результати спостережень за тепловим режимом як одного з найважливіших показників для успішної культивування винограду, а також забезпечення продуктивності рослинництва у межах Північно-Східного лісостепового краю України. Ці дані можна використати для територій усєї місцевості. Дані про тепловий режим будуть особливо корисні для практичної діяльності з вирощування винограду. Обґрунтовано можливість успішного вирощування десятків сортів винограду на території Північно-Східного лісостепового краю України.

Ключові слова: конструктивна географія, тепловий режим, вирощування культур, виноград, вегетаційний період, агрокліматологія.

Борис Шуліка

ОСОБЕННОСТИ ТЕПЛООВОГО РЕЖИМА ВЕГЕТАЦИОННОГО ПЕРИОДА ВИНОГРАДА В ПРЕДЕЛАХ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО ЛЕСОСТЕПНОГО КРАЯ УКРАИНЫ (НА ПРИМЕРЕ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

В статье проанализированы результаты наблюдений за тепловым режимом как одного из важнейших показателей для успешной культивации винограда, а также обеспечения продуктивности растениеводства в пределах Северо-Восточного лесостепного края Украины.